

תהליך השיבה לגן עדן במערכת המועדים

א. מבוא	1. יום הכיפורים: טהרת הנפש
ב. רקע: ארץ ישראל - מקומו של גן עדן	1. תיקון הנפש והימנעות מאכילה וידוי ולקיימת אחריות
ג. חג המצות: שחרור מהשעבוד לנחש, לקראת הכניסה לארץ	2. הכפרה והלבוש
1. הנחש - מצרים	3. החתימה בספר החיים - היקבעות בגן עדן
2. התחלת תיקון החטא: השחרור מהשעבוד לנחש	ז. סוכות: השיבה לחיי גן עדן
3. ביטול הגירוש מהגן וההליכה לקראת ארץ ישראל	1. תיקון קללת האדם והאדמה
ד. שבועות: תודעת הקשר לה' והביאה לארץ	2. הישיבה הקבועה בארץ ישראל, גן עדן והסוכה
1. היחס לה' כבורא הצומח	3. מראש השנה ועד סוכות
2. ביאה (ראשונית) לארץ ישראל - גן עדן	ח. שמיני עצרת: מפגש עם העתיד ואכילה מעץ החיים
ה. ראש השנה: שיבת האמון והחיים	1. השבת ועצרת
1. התרועה ושיבת האמון	ט. חתימה
2. זיכרון והשפעת חיים	נספח: שבעת מקראי הקודש המכוונים לשבעת ימי השבוע

א. מבוא

את סיפור הבריאה חותמת התורה בתיאור חטא האדם, גירושו מגן עדן, והשמירה על דרך עץ החיים. האם בכך מסיימת התורה לעסוק בנושא? האם יש דרך לשוב לגן? רבים הצביעו על קשרים מגוונים בין המועדים לבין תיקון חטא אדם הראשון.¹ כך לדוגמה הדין בראש השנה מקושר לדינו של האדם הראשון, בגדי הכהן הגדול ביום הכיפורים לבגדי האדם, והאתרוג לעץ הדעת. בשולי הדברים שכבר נכתבו בנושא, נבקש להציע במאמר זה כי המועדים אינם כוללים רק סדרת תיקונים נפרדים לחטא האדם הראשון, אלא יש בהם תהליך הדרגתי ושיטתי, המעוגן היטב בפשוטו של מקרא. בתהליך חוזר האדם לשהות שלב אחר שלב בצמתי ההכרעה של החטא או בתוצאותיו, אך הפעם בהקשר של תיקון תודעתי ומעשי. בדברנו נציע עוד כי תהליך התיקון כרוך בשיבה הדרגתית לחיי גן עדן. הצעה זו מבוססת על הנחת יסוד שארץ

1 עסק בכך בהרחבה רבה הרב אוריאל עיטם בסדרת ספריו "ונהר יוצא מעדן", ישיבת ההסדר ירוחם, התשע"ח.

ישראל היא מקומו של גן עדן, והחיים בה מבטאים את החיים בגן עדן, עניין שכבר עסקו בו רבים.

כרקע למאמר נסקור בקצרה השוואות מרכזיות בין ארץ ישראל לגן עדן. לאחר מכן נדון בפירוט בכל אחד משלבי סיפור החטא ובתיקונו במועדים. בנספח למאמר נתאר תמונה נוספת, המשלימה את התמונה העיקרית.

ב. רקע: ארץ ישראל - מקומו של גן עדן

כאמור, בתורה נרמזו במקומות רבים כי ארץ ישראל היא מקומו של גן עדן, והחיים האידיאליים בה הם חיי גן עדן. בלשונו של השל"ה (של"ה בהעלותך יד) "והמסע הראשון היה על מנת לכנוס לארץ ישראל, שהוא במקום גן עדן שהושם שם האדם". כיון שעניין זה עומד בבסיס תיאור השיבה לגן עדן המתרחשת במועדים, נסכם תחילה בקצרה ביטויים מרכזיים לכך:²

- א. גבולותיו של גן עדן הם ארבעת הנהרות התוחמים את ארץ ישראל המורחבת.³
- ב. בסיום נאומו המרכזי של משה רבנו, שמכין את עם ישראל לכניסה לארץ, מצויים רמזים רבים לתקופה בה היה האדם בגן עדן. המושגים בהם משתמש משה הם המושגים העיקריים המופיעים בדבר ה' לאדם בגן עדן: טוב ורע, חיים ומוות, ברכה וקללה, והליכה בדרך ה' אשר תביא להישארות בארץ החיים לעומת אי הליכה בדרך ה' אשר תביא לגלות ממנה.⁴ בנוסף לכך, משה רבנו מעיד את השמים והארץ על דבריו, ובכך הוא רומז לקשר בין תוכן העדות לבין ימי בריאת השמים והארץ.
- ג. גן עדן מתאפיין ביחס קרוב בין ה' לאדם, כך שה' מתהלך בו ומדבר בו באופן ישיר

- 2 הרחיב בכך הרב מנחם ליבטאג, בשיעור המתפרסם באתר ישיבת הר עציזון (bit.ly/3OsGDhu). להלן נביא חלק מדבריו וממקורות נוספים, עם מעט תוספת.
- 3 ראו על כך בדברי הרמב"ן (בראשית ג, כב), ובמאמר של הרב יעקב מדון בספרו 'כי קרוב אליך - בראשית', עמ' 21-22. יש שאף זיהו את גן עדן במקומות מסוימים בארץ ישראל, כדוגמת סדום (הרב אהרון בק, "הגיחון, המבול והפיכת סדום", אסיף ג' (תשע"ו) עמ' 994-1004).
- 4 "רָאָה נְתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת הַחַיִּים וְאֶת הַטּוֹב וְאֶת הַמּוֹת וְאֶת הָרָע: אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצֹנֶה הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְלַכֵּת בְּדַרְכָּיו וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחַיִּית וּרְבִית וּבְרַכָּה ה' אֱלֹהֶיךָ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: וְאִם יִפְגַּה לְבַבְךָ וְלֹא תִשְׁמַע וְנִדְחַת וְהִשְׁתַּחֲוִית לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים וְעַבַדְתָּם: הַגְדַתִּי לָכֵם הַיּוֹם כִּי אֲבֹד תֵּאבְדוּן לֹא תֵאָרִיכּוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר אֶת הַיַּרְדֵּן לְבֹא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: הַעֲיִדְתִּי בְכֶם הַיּוֹם אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמּוֹת נְתַתִּי לְפָנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבַחֲרַת בְּחַיִּים לְמַעַן תַּחֲיֶה אַתָּה וְנִרְעָה: לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׂמְעָה בְּקִלּוֹ וּלְדַבָּרָה בּוֹ כִּי הוּא תַיִדּוּ וְאֵרֶךְ יָמֶיךָ לְשִׁבְתָּ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לְתֵת לָהֶם" (דברים כט, טו-כ).

- עם האדם - האנושות. ההקשר הנוסף היחיד שמתוארת בו התהלכות של ה' הוא חיי עם ישראל בארץ ישראל: "וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם" (ויקרא כו, יב).
- ד. גן עדן הוא מקום המלא בכל טוב גשמי, בדומה לתיאור ארץ ישראל בפרשיות רבות בתורה.
- ה. בגן עדן ובארץ ישראל, הממד הארצי משולב בהרמוניה עם הממד הרוחני. עבודת הגן הארציית מהווה יעוד א-להי של האדם "וַיִּנְחֶהוּ בְּגֵן עֵדֶן לְעֲבֹדָהּ וּלְשִׁמְרָהּ", ורק לאחר החטא התקללה האדמה "אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעֲבוּרְךָ", והעשייה הגשמית נכרכה בתחושת צער "בְּזֹעַת אַפְיֶךָ תֹּאכַל לֶחֶם". בדומה לכך, הברכה לה זוכים ישראל בשומעם בקול ה' היא ישיבה בארץ וברכה ארצית המתייחסת גם לאדמה, לדוגמה "פְּרוּרָה אֶתָּה פְּעִיר וּבְרוּרָה אֶתָּה בַּשָּׂדֶה" (דברים כח, ג).⁵ במקביל לברכה עומדת ברקע אפשרות הקללה "אָרוּר אֶתָּה פְּעִיר וְאָרוּר אֶתָּה בַּשָּׂדֶה" (דברים כח, טז) עד כדי גלות מהארץ.⁶ מעבר לקשר ענייני זה בין הפרשיות, השימוש המשותף בשורש אר"ר יוצר גם זיקה לשונית ביניהן.
- לאחר הקדמה זו, נדון בפירוט בכל אחד משלבי החטא ותוצאותיו, ובתיקונו במועדים ובמצוותיהם.

ג. חג המצות: שחרור מהשעבוד לנחש, לקראת הכניסה לארץ

1. הנחש - מצרים

לאחר אידיליה שהתקיימה בין ה' לאדם, פותח סיפור החטא בהופעתו הפתאומית של הנחש:

וַהֲנַחֵשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים, וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה אַף כִּי אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן:

(בראשית ג, א)

הנחש מהווה דמות מרכזית בסיפור, ושותף מרכזי באחריות לחטא האדם. על כך מעיד ה' בעצמו, שהרי מיד לאחר דברי האישה "הַנְּחָשׁ הֵשִׁי אֹנִי וְאָכַל" (פס' יג) אומר

5 או ביתר הרחבה בכל הפרשה שם (דברים כח, א-יד), ולדוגמה "וְהָיָה אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ... בְּרוּרָה פְּרִי בְּטֶנֶף וּפְרִי אֲדָמָתְךָ וּפְרִי בְּהֶמְתְּךָ שֶׁגֵר אֶלְפִיךָ וְעִשְׂתִּירֹת צִאֲנֶךָ... יְצוּ ה' אֶתָּה אֶת הַבְּרָכָה בְּאִסְמִיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יְדֶךָ וּבְרָכָה בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ".

6 ראו בראשית רבה פרשה יט "והמה כאדם עברו ברית - והמה כאדם הראשון, מה אדם הראשון הכנסתיו לתוך גן עדן וציויתיו ועבר על ציווי ודנתי אותו בשילוחין ובגירושין וכו', אף בניו הכנסתים לא" וציויתים ועברו על הציווי דנתי אותם בשילוחין ובגירושין". וראו עוד בהמשך.

ה' לנחש "כִּי עָשִׂיתָ זֹאת... " (פס' יד).

כידוע, עניינו המרכזי של חג המצות הוא היציאה משעבוד מצרים. זהו גם עניינה של מצוות אכילת המצות: "וּשְׂמַרְתֶּם, אֶת-הַמִּצְוֹת, כִּי בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, הוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (שמות יב, יז). והנה, מקורות רבים מלמדים על כך שמצרים מיוצגים על ידי הנחש.⁷ ביטוי נאה לכך הוא בעובדה שהנחש אינו מוזכר עוד בספר בראשית לאחר סיפור החטא, והופעתו הבאה היא בתחילת ספר שמות, באות המטה והנחש, הפותח את תהליך יציאת מצרים.⁸

ואכן, מערכת קשרים קיימת בין הסיפור בו משיא הנחש את האדם לחטוא, לבין הסיפור בו מצרים משעבדים את ישראל:

א. בשני הסיפורים מתוארת השפעה של גורם חיצוני על חירותו של האדם, הרוחנית או הפיזית.⁹

ב. הנחש ומצרים אינם מכירים את ה': לאורך כל סיפור גן עדן מוזכר שם ה' א-להים, ורק הנחש, ובעקבותיו האישה, מזכירים את שם א-להים בלבד; בדומה אליו, פרעה מעיד על עצמו "לֹא יָדַעְתִּי אֶת ה'". כידוע, שם א-להים קשור לעולם הטבע, שלא מתחשב במעשה האדם, ואילו שם ה' קשור לקשר הישיר בין ה' לאדם, ולהשגחה פרטית שתלויה בהיבטים מוסריים, וליכולת לפרוץ את גבולות הטבע.¹⁰ אם כן,

7 הקשר בין מצרים לנחש ידוע במקורות רבים. הוא רמוז בדברי הנביאים "קוֹלָהּ פִּנְחָשׁ יִלְךְ" (ירמיהו מז, כב) ו"הַתְּנִינִים הַגְּדוֹלִים" (יחזקאל כט, ג, וראו דעת מקרא שם), ידוע גם בממצאים ארכיאולוגיים (ראו בהרחבה במאמרו של ד"ר בני גזונדהייט "זכר ליציאת מצרים בארכיאולוגיה", באתר ישיבת הר עציון: bit.ly/3NHolJw), ומפורש בדברי חז"ל, כדוגמת בראשית רבה כ, ה: "על גחונך תלך, בשעה שאמר לו הקב"ה על גחונך תלך ירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו, והיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו, בא נחש ללמד על מפלתה של מצרים ונמצא למד ממנה"; שמות רבה ג, יב "אמר רבי אליעזר לכך נהפך המטה לנחש כנגד פרעה שנקרא נחש, שנאמר התנים הגדול" וכו'; שמות רבה ט, ג; ו, כ, ו, ועוד. תובנה זו משליכה על הבנת פרשיות נוספות בתורה, ואכמ"ל.

מעניינת העובדה שמצרים היא זו שאכן שלטה על ארץ ישראל טרם כניסת ישראל אליה. שלטון זה מקביל להשפעת הנחש על החיים בגן העדן.

8 שמות ד, ג "וַיֹּאמֶר הַשִּׁלְכֵהוּ אֶרְצָה וַיִּשְׁלַכְהוּ אֶרְצָה וַיְהִי לְנַחֲשׁ". תובנה זו משמעותית להבנת פשר אות המטה, אך הדיון בכך חורג ממסגרת מאמר זה.

9 בהקשר לחטא אדם הראשון מפורסמים הם דברי הראי"ה: "חטא האדם הראשון, שנתנכר לעצמיותו, שפנה לדעתו של נחש, ואבד את עצמו, לא ידע להשיב תשובה ברורה על שאלת איך, מפני שלא ידע נפשו, מפני שהאניות האמיתיות נאבדה ממנו, בחטא ההשתחואה לאל זר" (אורות הקודש ג סעיף צו' בקשת האני העצמי).

10 ראו לדוגמה ראב"ע ורמב"ן לשמות ו, ד, ועוד.

- הנחש ופרעה שבויים בתוך עולם הטבע, ומתכחשים לכך שה' הוא הא-להים ולהשגחה הפרטית.¹¹
- ג. הדמיון בין הנחש למצרים נמשך גם בתוצאת אי ידיעת ה': כשם שהנחש מסית את האשה לסור מעבודת ה', כך פרעה מסרב לאפשר לעם ישראל ללכת ולעבוד את ה' במדבר: "מִי ה' אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל, לֹא יִדְעֵתִי אֶת ה' וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח".
- ד. בדומה לנחש שפועל בעורמה, אמר גם פרעה "הֲבֵה נִתְחַכְמָה לִּי".
- אם כן, מה בין סיפור השעבוד לנחש לסיפור השעבוד לפרעה? כפי שיפורט בסעיפים הבאים, התשובה על כך היא בשני המישורים שהזכרנו למעלה - תיקון החטא והשיבה לארץ ישראל.

2. התחלת תיקון החטא: השחרור מהשעבוד לנחש

מבחינת תיקון החטא, סיפור החטא הסתיים בהשפעתו השלילית של הנחש על האדם, ואילו חג המצות מבטא את שיאו של התהליך המסתיים בשחרור ישראל משעבוד מצרים-הנחש.¹²

בהמשך לכך, ראוי לציין שהשעבוד לנחש היה שעבוד נפשי-רוחני, וכך גם השעבוד למצרים לא התרחש רק במישור הפיזי אלא גם במישור הרוחני.¹³ על כן ידיעת ה' היא אחת המטרות המרכזיות של יציאת מצרים (לדוגמה בשמות י', ב "וּלְמַעַן תִּסְפָּר... וַיִּדְעֵתֶם כִּי-אֲנִי ה'"; שמות כ', ב "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים"; ועוד), וכן עמדו רבים על כך שאיסור החמץ ומצוות המצה מבטאים את

- 11 ראו גם בשפת אמת וארא תרנ"ג ד"ה בענין, וארא תרס"ב ד"ה במדרש.
- 12 ראו לדוגמה בדברי השל"ה (מסכת פסחים, דרוש שישי): "ונוסף לתיקון זה ראה ראינו באבות חפצם לירד למצרים, אברהם ירד למצרים עם שרה אשתו, יצחק ביקש לירד למצרים רק שהקב"ה אמר לו גור בארץ הזאת אל תרד מצרים לפי שהיה עולה תמימה, יעקב גם כן ירד למצרים והיה שם עד יום מותו, והטעם כי גירות זו הייתה תיקון לגירות שגרם אדם הראשון בחטאו להיות גורש מגן עדן, כי כן כתיב בארץ מצרים כגן ה' כארץ מצרים, וזהו סוג גלות אומה הישראלית למצרים לצרף ולטהר וללבן שם מזוהמת הנפש שהומשכה מימי אדם הראשון".
- 13 כמפורש בספר יחזקאל פרק כ', ז-ח: "וְאָמַר אֲלֵהֶם, אִישׁ שְׁקוּצֵי עֵינָיו הַשְּׁלִיכוּ, וּבְגָלוּלֵי מִצְרַיִם, אֶל-תִּטְמְאוּ: אֲנִי, יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם. וַיִּמְרוּ-בִּי, וְלֹא אָבוּ לְשִׁמֵּעַ אֵלַי--אִישׁ אֶת-שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ, וְאֶת-גְּלוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ", וכן מובא בזוהר חדש (ריש פרשת יתרו) שעם ישראל היה שקוע במ"ט שערי טומאה. ראוי לציין כי מושג הטומאה כרוך במושג המוות, שבא לעולם בעקבות השפעת הנחש על האדם.

השחרור הרוחני שהתרחש בד בבד עם השחרור הלאומי. חז"ל מתמצתים זאת בלשון קצרה "לשעבר הייתם עבדי פרעה, מיכן והילך אתם עבדי ה'" (ירושלמי פסחים ה, ה).

3. ביטול הגירוש מהגן וההליכה לקראת ארץ ישראל

כאמור, תהליך תיקון החטא משולב בתהליך השיבה לגן עדן, שמקומו בארץ ישראל. השלב הראשון של השיבה מתחולל ביציאת מצרים: "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סְבֻלַּת מִצְרַיִם... וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם אֶל-הָאָרֶץ" (שמות ו, ו; ח). הפסוק מתאר את מגמתה של היציאה ממצרים, להגיע לארץ.

הקשר בין הגירוש מגן עדן לבין התהליך ההפוך המתחולל ביציאת מצרים מתבטא גם בלשון התורה. יציאת ישראל ממצרים מוגדרת בתורה פעמים רבות כגירוש וכשילוח,¹⁴ וההקשר הראשון בתורה בו מופיעים מושגים אלו הוא בגלות האדם מגן עדן: "וַיִּשְׁלַחְהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֵּן עֵדֶן לְעִבְדֵי אֶת הָאָדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם, וַיְגַרְשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁפֹּן מִקֶּדֶם לְגֵן עֵדֶן אֶת הַפָּרְבִּים וְאֶת לֶהֱט הַחֶרֶב הַמִּתְנַפֶּכֶת לְשֹׁמֵר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים" (בראשית ג, כג-כד). שורש כל הגלויות הוא גלות האדם מגן עדן,¹⁵ ועל כן יש לראות בלשון המשותפת של תיאורי השילוח ממצרים והשילוח מגן עדן רמז לקשר ביניהן, כך שהשילוח ממצרים מתחיל את התהליך ההפוך לשילוח מגן עדן.¹⁶ אמנם בחג הפסח מדובר רק על מגמה עתידית להגיע לארץ, אך עדיין לא על השיבה בפועל - זו תתרחש לאורך המועדים הבאים. לסיכום אם כן, בתחילת ספר בראשית קראנו על שעבוד האדם לנחש שהביא לגירושו ושילוחו מגן עדן, ואילו אות הנחש שבתחילת ספר שמות פותח את התהליך המסתיים בשחרור מהנחש, בגירוש האדם ממצרים ושילוחו לעבר ארץ ישראל. השחרור מכוח הנחש וביטול השילוח מגן עדן פותחים אפוא את הפתח לשלב הבא, התחלת תיקון החטא בפועל והשיבה לגן עדן. זאת נראה בפרק הבא.

ד. שבועות: תודעת הקשר לה' והביאה לארץ

1. היחס לה' כבורא הצומח

לאחר שמציגה התורה את דמותו של הנחש, מתוארת ראשיתו של השיח בינו לבין האישה:

14 לדוגמה בספר שמות פרק ו, פסוק א: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲתָה תִרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה לְפָרְעָה, כִּי בִיד חֲזָקָה יִשְׁלַחַם וּבִיד חֲזָקָה יְגַרְשֶׁם מֵאֶרֶצוֹ", ועוד.

15 ראו בהערה 6.

16 להרחבה והעמקה בעניין זה ראו בספרו של הרב אוריאל עייטם 'נהר יוצא מעדן' לפסח, עמ'

וְהִנְחֵשׁ הִיָּה עָרוֹם מִכֹּל חַיֵּי הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל הָאִשָּׁה אַף כִּי
אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגֶּן: וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה אֶל הַנְּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ הַגֶּן נֹאכְלִ:
וּמִפְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ הַגֶּן אֲמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ פֶּן תָּמָתוּן:
(בראשית ג, א-ג)

הקדמת ציון עורמתו של הנחש לדבריו לאישה מלמדת שדברים אלו נאמרו בעורמה.
מהי עורמה זו, ומהי בכלל מטרת הנחש בשאלתו?

כפי שעמדו על כך רבים, הדבר הבולט בדברי הנחש - ובעקבותיו בדברי האישה - הוא
ההתכחשות המופגנת לעובדה שה' הוא זה שנתן לאדם את עצי הגן וציווה עליו לאכול
מהם. התורה מתארת את צו ה' לאדם "מכל עץ הגן אכל תאכל", ואילו הנחש שואל -
האם אמר א-להים לא לאכול מכל עץ הגן? השאלה מנוסחת כשאלת תם, אך על ידה
מגדיר הנחש בעורמה את נושא השיחה, מה אמר א-להים לא לאכול. בעקבות הנחש,
גם האישה מתייחסת לאכילת עצי הגן כטבעית ומובנת מאליה "מפרי עץ הגן נאכל",
כביכול ה' רק מגביל את אפשרות האכילה ולא נותן אותה. התייחסות זו היא המשך
ישיר לכך שהנחש אינו יודע את ה', כפי שהתבאר בפרק הקודם; וכפי שנראה בהמשך,
היא מהווה בסיס גם לשלב החטא הבא.

והנה חג השבועות מכוון באופן מדויק להפליא לתיקון עניין זה, כמתואר בפרשת
המועדות:

דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַאֲמַרְתֶּם אֲלֵהֶם כִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְקִצְרְתֶם
אֶת קִצְרֵיהָ וְהִבֵּאתֶם אֶת עֹמֶר רֵאשִׁית קִצְרֵיכֶם אֶל הַכֹּהֵן... וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמִּחַרַת
הַשֶּׁבֶת מִיּוֹם הַבֵּיֵאֶכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה שֶׁבַע שָׁבֻתוֹת תְּמִימֹת תִּהְיֶינָה, עַד מִמִּחַרַת
הַשֶּׁבֶת הַשְּׁבִיעִת תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַה'.

(ויקרא כג, טו-טז)

חג השבועות הוא אפוא פסגתו של תהליך, שמתחיל מהבאת מנחת השעורים ומסתיים
בהבאת מנחת החטים. המשמעות הפשוטה של הקרבת ראשית הקציר לפני ה' היא
ההכרה בכך שה' הוא בורא עולם הצומח, ועל כן יש בכך תיקון לדברי האישה "מפרי
עץ הגן נאכל"¹⁷.

17 עניין נוסף הקשור לתיקון שלב זה של החטא קשור למעמד הר סיני, אותו אנו מציינים בחג
השבועות. נבאר את דברנו: הציווי לאכול מהעץ מעניק לאכילה ממד של שליחות ותפקיד,
וכיון שציווי זה הוא הציווי היחיד בו נצטווה האדם, נמצא שכלל חיי האדם הם חיי שליחות.
לעומת זאת, בדברי האשה "מפרי עץ הגן נאכל" הופכת האכילה, וממילא כלל חיי האדם,
להיות סתמיים וחסרי משמעות. במעמד הר סיני חוזר האדם לשמוע את צו ה', והחיים כולם

2. ביאה (ראשונית) לארץ ישראל - גן עדן

בד בבד עם ההתקדמות בתיקון החטא, מתרחשת בחג השבועות גם התקדמות בשיבה לגן עדן: הפסוקים המצוטטים למעלה מתארים את חג השבועות כשיאו של תהליך רצוף, שראשיתו בביאה לארץ ("כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ") וסיומו בהבאת המנחה החדשה מקציר החיטים ("וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה חֲדָשָׁה לַיהוָה"). חג השבועות הוא אפוא יום בו אנו מודים לה' על הביאה לארץ וההיאחזות החקלאית בה. במילים אחרות, לאחר שבחג המצות בוטלה גזירת הגירוש מהגן במגמה לשוב לארץ, מתקדם האדם לשלב הבא ונכנס בפועל לארץ ישראל, מקום הגן.¹⁸

עם זאת, בשלב זה של התיקון הישיבה בארץ ישראל היא בגדר "ביאה" בלבד, ועדיין איננה ישיבה של קבע. כפי שנראה, הקביעות בגן תושג בחג הסוכות, שאף אותו קושרת התורה לארץ, וזאת לאחר הבירור שיערך בראש השנה וביום הכיפורים.

לסיכום: בחג השבועות מתקן האדם את התייחסותו לעולם כאל עולם טבעי, ואת התכשורתו לכך שה' הוא מי שברא את פירות הגן ונתנם לאדם. בד בבד האדם נכנס לארץ ישראל-גן עדן. הדבר מאפשר להתקדם לשלב הבא, תיקון ליבה של התודעה שהביאה לחטא, וביסוס מקומו של האדם בגן. שלב זה מתרחש בראש השנה.

ה. ראש השנה: שיבת האמון והחיים

1. התרועה ושיבת האמון

בשלב הקודם, התכחשו הנחש והאישה לכך שה' הוא מקור הצומח, המאפשר את החיים. בשלב הבא, מבקש הנחש לשבור לחלוטין את האמון בה', תוך התכחשות לכך שה' הוא מקור עצם החיים:

וַיֹּאמֶר הַנָּחַשׁ אֶל הָאִשָּׁה אֵל הָאֱלֹהִים לֹא מוֹת תָּמֹתוּן, כִּי יָדַע אֱלֹהִים כִּי בְיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וּנְפַקְחוּ עֵינֵיכֶם וְהִיִּיתֶם כְּאֱלֹהִים יָדְעֵי טוֹב וָרָע:

(בראשית ג, ד-ה)

מקבלים את משמעותם "וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְלַכֶּת פְּהַנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ" (שמות יט ו). היכולת לשמוע את דבר ה' מתאפשרת בזכות השחרור משעבוד הנחש, אשר התרחש בחג המצות. מובן שכניסה זו היא גם - ואף בעיקר - מבחינה רוחנית. ארץ ישראל היא המרחב הפיזי שבו מתאפשרים החיים הרוחניים של גן עדן, כשם שגוף האדם הפיזי הוא הבסיס המאפשר את חייו הרוחניים. הקשר בין הארץ הפיזית לבין חייה הרוחניים מהווה הסבר לכך שאם יושבי הארץ מקלקלים את דרכיהם אין הם יכולים להישאר בה (ויקרא יח, כח "וְלֹא־תִקְיֵא הָאָרֶץ אֶתְכֶם בְּטִמְאֹתְכֶם אֲתֶה פֹאֶשֶׁר קָאָה אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר לְפָנֵיכֶם")

נשים לב שהנחש מנסח את דבריו בניסוח מנוגד לדבר ה'. במקום דבר ה' לאדם שביום האכילה מהעץ "מות תמות" טוען הנחש "לא מות תמתון", ובמקום "פי ביום אכלך ממנו מות תמות" טוען הנחש "פי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם". כלומר, ה' אומר לאדם שאכילת העץ תביא למוות, והנחש מעז לטעון שלא זו בלבד שהאדם לא ימות, אלא האכילה תביא לפקחת עיני האדם והיותו כא-להים. השאלה שהאישה ניצבת בפניה היא אפוא שאלה הרת גורל, במי לתת אמון? בה' שמבקש את טובת האדם, או בנחש שטוען שה' משקר, ופועל מתוך אינטרס אישי?

בראש השנה מתוקן האמון שנשבר. יום זה נקרא בתורה על שם התרועה,¹⁹ ואחת המשמעויות הבסיסיות של התרועה היא קבלת ה' למלך.²⁰ במילים אחרות, התרועה מבטאת את האמון המחודש בה' כמנהיגו של העולם. אמון זה מביא לבחירה לשמוע בקול ה', בניגוד לבחירת האדם בחטאו.²¹

2. זיכרון והשפעת חיים

לא מפתיע לגלות שהאמון בה', המתחדש בראש השנה, נסוב בדיוק סביב אותו הנושא שבו נשבר האמון בגן עדן. הנושא בו טען הנחש שה' משקר הוא בשאלה האם החיים הם ביד ה',²² ובהתאם לכך כל עניינו של הזיכרון הא-להי המתרחש בראש השנה הוא השפעת חיים על רקע של אפשרות למוות. נרחיב מעט בדבר.

פשטו של הביטוי "זכרון תרועה", על פי פירושים של רבים מהראשונים, הוא יום שבו ה' זוכר אותנו על ידי התרועה שאנו מריעים.²³ מהי משמעות פעולת הזיכרון

19 "זכרון תרועה" בפרשת אמור (ויקרא כג, כד) ו"יום תרועה" בפרשת פינחס (במדבר כט, א).
20 הקשר בין תרועה להמלכה הינו מפורסם ומפורש בתיאורי המלכה שונים בתנ"ך, כמו בהמלכת שלמה ובהמלכת יהוא, וכן ביחס להמלכת ה', כדוגמת הפסוק "בַּחֲצֹצְרוֹת וְקוֹל שׁוֹפָר הָרִיעוּ לְפָנַי הַמֶּלֶךְ ה'" (תהלים צח, ו), וכדוגמת המזמור הנאמר לפני התקיעות: "כָּל הַעַמִּים תִּקְעוּ כַף הָרִיעוּ לְאֱלֹהִים בְּקוֹל רִנָּה, כִּי ה' עֲלִיּוֹן נוֹרָא מֶלֶךְ גָּדוֹל עַל כָּל הָאָרֶץ" (תהלים מז, ב-ג).

עם זאת, יש לציין שבפשטי המקראות תרועה אינה קשורה דווקא להמלכה, והיא מופיעה בתורה לקראת אירועים משמעותיים שונים שדורשים תשומת לב מיוחדת, כמו יציאה לדרך, חנייה, מלחמה או אזהרה מפני אויב מתקרב.

21 הרב אוריאל עייטס בספרו 'ונהר יוצא מעדן' לראש השנה הרחיב במשמעות ההמלכה בראש השנה, המתרחשת על רקע המרדת הנחש. ראו שם עמ' 47-73.

22 ה' אמר שאם האדם יאכל מהעץ הוא ימות, ואילו הנחש טען "לא מות תמתון".

23 זוהי גם המשמעות במקום היחיד הנוסף בתורה בו מופיע קישור בין זיכרון לתרועה: "זכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם והרעתם בחצצרת ונזפרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאיביכם: וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חידשכם ותקעתם בחצצרת על

האלוקית? התשובה לכך תעלה מאליה כשנעקוב אחרי כל שמונת המקומות בתורה בהם מוזכרת פעולת הזיכרון האלוקית: הצלת נח מהמבול, אות הקשת, הצלת לוט בסדום, פקידת רחל, גאולת מצרים, תפילת משה אחרי חטא העגל, הגלות וההצלה במלחמות ישראל.²⁴ לכל ההקשרים הללו יש מכנה משותף מובהק - השפעת חיים לאדם, וזאת על רקע של מוות, העדר חיים או סכנת חיים.²⁵ השפעת חיים זו עומדת במרכזו של הזיכרון הא-להי.²⁶

התמונה הנרקמת מדברים אלו ברורה. האדם היה נתון בגן בצומת דרכים בין חיים למוות, כך שאם ישמע בקול ה' הוא היה זוכה לאכול מעץ החיים, בעוד שאם יחטא ימות. הנחש שבר את האמון בה', ועשה זאת סביב שאלת החיים והמוות. לדבריו, האכילה לא תביא למוות, וטעם ציוויו של ה' היה חשש שהאדם יהיה כא-להים; המשמעות הפשוטה של דברים אלו היא שלא ה' הוא המשפיע את החיים, וממילא אין בידו להפסיקם. זהו המשך ישיר לשלבים הקודמים שבהם הנחש אינו יודע את ה'.

עלתיכם ועל זבחי שלמיכם והיו לכם לזכרון לפני אלהיכם אני ה' אלהיכם" (במדבר י, ט-י).
וכן פירש הרשב"ם וציוין לפסוק זה. אמנם, יש ראשונים שפירשו את הביטוי 'זכרון תרועה' אחרת - אנו מצווים לזכור או להזכיר את התרועה (ראו רס"ג, רש"י וספורנו).

24 המבול: "ויזכר אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל בהמה אשר אתו בתבה ויעבר אלהים רוח על הארץ וישכו המים" (בראשית ח, א). אות הקשת: "ויהי בענני ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן, וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה בכל בשר ולא יהיה עוד המים למבול לשחת כל בשר, והיתה הקשת בענן וראיתה לזכר ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ" (בראשית ח, יד-טז). הפיכת סדום: "ויהי בשחת אלהים את ערי הכפר ויזכר אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה בהפך את הערים אשר ישב בהן לוט" (בראשית יט, כט). פקידת רחל: "ויזכר אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה" (בראשית ל, כב). גאולת מצרים: "וישמע אלהים את נאקתם ויזכר אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב" (שמות ב, כד); "וגם אני שמעתי את נאקת בני ישראל אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר את בריתי" (שמות ו, ה). תפילת משה רבנו לאחר חטא העגל: "זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אלהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם" (שמות לב, יג). וכן "זכר לעבדיך לאברהם ליצחק וליעקב אל תפן אל קשי העם הזה ואל רשעו ואל חטאתו" (דברים ט, כז). הגלות: "וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם ואזכר והארץ אזור" (ויקרא כו, מב). מלחמות ישראל: "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצר אתכם והרעתם בחצרות ונזפרתם לפני ה' אלהיכם ונושעתם מאיביכם" (במדבר י, י).

25 פקידת רחל התרחשה לאחר דבריה "הבה לי בנים ואם אין מתה אנכי".

26 חז"ל כדרכם ניסחו כל זאת באופן תמציתי, בדבריהם שבעקבות התרועה ה' עובר מכיסא לדין לכיסא רחמים (ויקרא רבה פרשה כט, ג).

פעולת הזיכרון, שבה מתגלה כי ה' הוא המשפיע את החיים, והכרתנו בכך שה' זוכר את ברואיו ומעניק להם חיים, מהווים את התיקון לשלב זה של החטא.

לסיכום, בתרועה שבראש השנה אנו שבים אל תודעת האמון בה' והכרה בכך שה' הוא מקור החיים, וה' נענה לכך בזיכרון שעניינו השפעת חיים. בסוף הסעיף הבא נוסף לדברים אלו נוסף, על רקע דברי חז"ל שבראש השנה האדם נכתב בספר החיים. לאחר תיקון הבחירה נותר לתקן את המעשה עצמו, תיקון המתרחש ביום הכיפורים.

ו. יום הכיפורים: טהרת הנפש

1. תיקון הנפש והימנעות מאכילה

נמשיך בתיאור החטא. לאחר שהנחש מוטט את אמון האישה בה', קצרה הדרך לחטאה המעשי:

וַתֵּרָא הָאִשָּׁה פִּי טוֹב הָעֵץ לְמֵאֲכָל וְכִי תֵאָוֶה הוּא לְעֵינַיִם וַנְּחַמְדּוּ הָעֵץ לְהִשְׁפִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִיָו וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם לְאִשָּׁה עִמָּה וַיֹּאכַל:

(בראשית ג, 1)

תיאור החטא רווי בתיאורים המבטאים את התעוררות נפש האדם, התעוררות שבסופו של דבר הביאה גם לאכילה בפועל.²⁷ בהתאם לכך, המצווה המרכזית של יום הכיפורים היא עינוי הנפש והימנעות מאכילה, ובכך אנו מתקנים שלב זה של החטא.

2. וידוי ולקיחת אחריות

בשלב הבא פנה ה' לאדם ואשתו ושאלם האם אכלו מהעץ, והם התכחשו לאחריותם לכך: "וַיֹּאמֶר הָאֱדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַנָּה לִּי מִן הָעֵץ וְאֹכַל, וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים לְאִשָּׁה מַה זֹאת עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הִנֵּחֵשׁ הִשְׁיֵאֲנִי וְאֹכַל". הכחשת האחריות הינה מרכזית בתיאור החטא, כפי שניתן ללמוד מכך שרק אחריה מתואר עונשו של האדם.²⁸

27 מקום התאוה שהובילה לחטא ("וְכִי תֵאָוֶה הוּא לְעֵינַיִם") הוא בדרך כלל בנפש. כך לדוגמה בפסוק "כִּי תֵאָוֶה נַפְשְׁךָ לְאָכַל בָּשָׂר בְּכָל אֶת נַפְשְׁךָ תֹאכַל בָּשָׂר" (דברים יב, כ); בהקשר לפדיון מעשר שני "וַנְּתַתָּה הַפֶּסֶף בְּכָל אֲשֶׁר תֵּאָוֶה נַפְשְׁךָ בַּבָּקָר וּבַצֹּאן וּבַיִן וּבַשֶּׂכֶר וּבְכָל אֲשֶׁר תִּשְׁאַלְךָ נַפְשְׁךָ...". (דברים יד, כה); בהקשר לתיאור האדם העצל "מִתֵּאָוֶה וְאֵין נַפְשׁוֹ עֲצָל" (משלי יג, ג), ועוד.

28 הדבר אף עשוי לרמוז שאילו האדם ואשתו לא היו מכחישים את אחריותם, הייתה ניתנת להם הזדמנות נוספת. אולי ניתן עוד לומר שההתכחשות לאחריות החטא היוותה חלק מהחטא

ההתכחשות לאחריות האדם על החטא מקבלת את תיקונה ביום הכיפורים, במצוות הוידוי.²⁹ הוידוי מהווה מרכיב מרכזי הן בעבודת הכהן הגדול ביום הכיפורים, והן בעבודתו של כל אדם פרטי, במצוות התשובה המיוחדת ליום זה.

3. הכפרה והלבוש

נמשיך בתיאור הסיפור בגן עדן. לאחר החטא, הצורך בלבוש מהווה נושא מרכזי: "וַתִּפְקְחֵנָּה עֵינֵי שְׂגֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עִרְמָם הֵם וַיִּתְּפְרוּ עֲלֵהּ תְּאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חַגְלֹת"; "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ פְּתִילֹת עוֹר וַיְלַבְּשֵׁם". שני קשרים קושרים בין עניין זה לבין יום הכיפורים.

ראשית, המועד היחיד שבו יש התייחסות ללבוש הוא יום הכיפורים. למעשה, עניין הלבוש מהווה נושא מרכזי בתיאור עבודת הכהן הגדול, וכך כבר בתחילת הפרשה "פְּתִילֹת בַּד קָדֵשׁ יְלַבְּשׁ וּמְכַנְסֵי בַד יִהְיוּ עַל בְּשָׂרוֹ וּבְאֲבָנֵיט בַּד יִחְגַּר וּבְמַצְנֶפֶת בַּד יִצְנַף בְּגָדֵי קָדֵשׁ הֵם וְרִחֵץ בַּמַּיִם אֶת בְּשָׂרוֹ וּלְבָשֵׁם" (ויקרא טז, ג-ד). בפסוק זה מוזכרים גם הכתונת והחגורה, המוזכרים לנו מסיפור גן עדן, ואכן חז"ל זיהו את כתונת העור עם בגדי הכהן הגדול.³⁰

שנית, פעולת הכפרה עצמה דומה לפעולת ההלבשה, שכן עניין שתי הפעולות הוא כיסוי והסתרה.³¹ נראה שהדמיון בין הלבשת האדם לכפרה אינו רק בעצם הפעולה אלא גם במטרתה, שכן ההקשר בו מתוארת הלבשת ה' את האדם מלמד שמטרת הלבוש היא לכסות את תוצאות החטא, וזאת בדומה לפעולת הכפרה.³² זאת ועוד, לדעת רבי

עצמו. סימן לקשר בין ההתכחשות לחטא לבין תוצאותיו השליליות מצוי בדברי נתן הנביא לדוד "גַּם ה' הֶעֱבִיר חַטָּאתְךָ לֹא תָמוּת" (שמואל ב יב, יג), שנאמרו מיד לאחר שאמר דוד לנתן "חַטָּאתִי לָה'".

29 קשר זה בין התכחשות האדם לחטאו לבין מצוות הוידוי ביום הכיפורים מצאתי בספרו של הרב יגאל אריאל "ארפא משובתם", עמוד 33.

30 במדבר רבה ד, ח; תנחומא ישן תולדות יב: "וכך הליבש הקב"ה לאדם בגדי כהונה גדולה, שהיה בכורו של עולם".

31 ביחס למשמעות הכפרה, ראו לדוגמה "וכפרת אותה מבית ומחוץ בכופר", ובמלבי"ם בספרו יאיר אור, ערך 'כפר': "כפר-הסיר חטאת... למען הבדילם כבר אמרנו כפר הוא לשון כיסוי, והשם הנגזר ממנו כפורת בהוראתו יוכיח ומציין שמכסה המכפר על עוון החוטא, מה שאין כן הסר חטאת שמציין הסרת החטא לגמרי עד שלא יזכר ויפקד עוד".

32 לפני החטא הגוף היה זך וטהור, אך החטא גרם להעכרה של הגוף, מה שמצריך את כיסויו. כך נהוג לבאר את דברי חז"ל "בתורתו של רבי מאיר נמצא כתוב כתונת אור" (בראשית רבה כ, כא), וראו עוד בתחילת ספר דרך ה' לרמח"ל, ואכמ"ל.

יום הכיפורים מכפר אף ללא תשובה, בדומה לכך שהקב"ה הלביש את האדם אף ללא תשובה.³³

4. החתימה בספר החיים - היקבעות בגן עדן

לאחר שבחג המצות וחג השבועות התקדם האדם לארץ ישראל-גן עדן, הרי שראש השנה ויום הכיפורים אינם מקושרים בתורה לארץ ישראל. עם זאת, ניתן להציע שמתחת לפני השטח תהליך השיבה לגן נמשך. כידוע, בראש השנה וביום הכיפורים האדם נכתב ונחתם בספר החיים; והנה מבואר במקורות כי ספר החיים הוא גן עדן,³⁴ ואם כן נמצא שמשמעות הכתיבה והחתימה בספר החיים היא היקבעות בגן עדן. אמנם כבר בחג השבועות האדם נכנס לארץ ישראל - היא מקומו של הגן, אך כניסה זו היא שלב ראשוני, המוגדר כ'ביאה' בלבד. בראש השנה וביום הכיפורים ייקבע כי הכניסה לגן עדן תקבל מעמד של קבע, ולא תישאר ארעית. קביעות זו מתרחשת בחג הסוכות.

ז. סוכות: השיבה לחיי גן עדן

1. תיקון קללת האדם והאדמה

נמשיך בתיאור פרשת החטא. החטא הביא לתוצאות קשות לאנושות:

אֶל הָאִשָּׁה אָמַר ה' אֱרֹבָה אֲרֹבָה עֲצָבוֹנָה וְהִרְגִנָּה בְּעֶצֶב תֵּלְדֵי בָנִים וְאֵל אִישׁוֹ תִשְׁקָתָהּ
וְהוּא יִמְשָׁל בָּהּ:
וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתְּךָ וְתֹאכַל מִן הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל
מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרָהּ בְּעֶצְבוֹנָה תֹאכַלְנָה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְקוֹץ וְדַרְדַּר תִּצְמַח
לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה: בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבְכָה אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה
לְקַחְתָּ כִּי עָפָר אֲתָה וְאֶל עָפָר תָּשׁוּב.

(בראשית ג, טז-טז)

33 א. קיים דיון בדברי חז"ל האם אדם הראשון שב בתשובה ומהי איכותה (ראו בהרחבה בספרו של הרב יגאל אריאל 'ארפא משובתם', עמ' 24-28), אולם על כל פנים התורה לא עוסקת בתשובת האדם, ומכאן שהלבשת האדם אינה קשורה אליה. ב. מעניין לשים לב לכך שכפרת יום הכיפורים מתרחשת ביום שבו האדם נכנס למקום הכרוכים, אשר ניתנו בפתח הגן כדי לשמור על דרך עץ החיים.

34 ראו בדברי הרמ"ע מפאנו בספרו עשרה מאמרות, מאמר חיקור דין, חלק ב פרק יב "ומי שרובו זכויות הנה בראש השנה נפתחים למעשיו שערי גן עדן והאור שבתפנים קולטן ואת אורן וזהו נכתבים ונחתמים לחיים". וכן מובא בספר 'ליקוטי הגר"א', מאמר 'וכל מעשיך בספר נכתבים'.

בעקבות החטא, יחיו האדם ואשתו חיים שיש בהם עצב רב ("הֲרַבָּה אֲרַבָּה עֲצָבוֹנָךְ וְהֲרַבָּה, בְּעֶצֶב תִּלְדֵי בָנִים... אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעֶבְרָךְ בְּעֲצָבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ"), האדמה תהיה ארוורה בעבור האדם, ועמל האדם לא יביא לפירות משובחים כפירות גן עדן אלא לקוץ ודרדר, כך שהאדם יאכל מעשב השדה. התוצאה האחרונה כוללת בתוכה שני מרכיבים - הן את איבוד שפע הטוב שבגן, והן את העובדה שעמל האדם אינו מביא לפירות.

ונהגה, ניתן לראות כי בחג הסוכות - בעקבות התיקונים שנעשו במועדים הקודמים - בטלו קללות אלו.

ראשית, בניגוד לעיצבון שהחטא הוביל אליו, השמחה מהווה מאפיין מרכזי של חג הסוכות: "וְשִׂמְחָתָּ, בְּחַגְגָּךְ... וְהָיִיתָ אִךְ שְׂמֵחַ" (דברים טז, יד-טו), "וְשִׂמְחָתְּם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׂבַעַת יָמִים" (ויקרא כג, מ).³⁵

שנית, השמחה שבחג הסוכות קשורה להיותו חג האסיף: "שְׂבַעַת יָמִים תַּחֲגֵ' לַה' אֱלֹהֶיךָ בְּמִקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה', פִּי יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ וְהָיִיתָ אִךְ שְׂמֵחַ" (דברים טז, טו). תיאור זה מנוגד בתכלית הניגוד לקללת האדם והאדמה בעקבות החטא "אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעֶבְרָךְ בְּעֲצָבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ". התיאור "פִּי יִבְרַכְךָ" מנוגד ל"אֲרוּרָה הָאָדָמָה"; הביטוי "בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ" מנוגד לביטוי "כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ"; התבואה מנוגדת לקוץ, דרדר ועשב השדה; והאדם זוכה ליהנות מפרי עמלו וממעשה ידיו, במקום להזיע ולהוליד ריק.

מצוות ארבעת המינים קשורה באופן ישיר לעניין זה, שכן משמעותה הבסיסית היא שמחת האדם בארץ ובפירותיה.³⁶ המצווה מבטאת אם כן את ביטול קללת האדם והאדמה, ושיבה למצב המתקוקן שבו האדם נהנה מפירות הגן.

35 בעוד מועד אחד נזכרת השמחה פעם אחת, והוא חג השבועות "וְשִׂמְחָתָּ לְפָנַי ה' אֱלֹהֶיךָ". (דברים טז, יא). נראה שהדברים קשורים להדרגתיות בתהליך השיבה לגן עדן-ארץ ישראל: בחג הפסח, בו אנו עדיין לא נכנסים לארץ, לא נזכרת שמחה כלל; בחג השבועות בו אנו באים לארץ ביאה ראשונה, נזכרת השמחה פעם אחת; וחג הסוכות, בו נקבעת הישיבה בארץ, מאופיין בריבוי שמחה בכמות (שלוש פעמים) ובאיכות ("אך שמח").

36 ראו מורה נבוכים ג, מ; ספר צדה לדרך (לרב מנחם בן זרח) כלל ראשון, פרק שישי ועוד. מבחינה זו, ארבעת המינים מייצגים את עולם הצומח בהיבטים שונים שלו ונכתבו מספר ביאורים לכך, ונציין כמה מהם. כך כתב פרופ' יהודה פליקס בספרו עצי בשמים יער ונוי, עמוד 202: "יש לציין כי לכל ארבעת המינים הניטלים בסוכות ישנה זיקה למים ולגשמים, והם מייצגים את אזורי הארץ העשירים במים: האתרוג מייצג את חקלאות השלחין, מפני שאינו יכול להתקיים ללא השקיה; הלולב בא מעץ התמר הגדל בעמקי השלחין או מי התהום

בהקשר לכך נציין כי הפסוק "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הַרְאִשׁוֹן פְּרִי עֵץ הַדָּר פֶּפֶת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת וְעֵרְבֵי נָחַל וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׂבַעַת יָמִים" מקביל בכל חלקיו לפסוק "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נִתְּתִי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֶרַע וְאֶשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְאֶת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פְּרִי עֵץ זֶרַע וְזֶרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאֹכְלָהּ". ניתן לסכם את שני הפסוקים כך: פרי העץ שייך לה', ואותו ה' נותן לנו; אנחנו לוקחים לנו את פרי העץ, ומבטאים שהפרי ניתן לנו מה' על ידי שמחתנו בו לפניו.³⁷

כאן המקום לעמוד על ההבדל בין חג השבועות לחג הסוכות, התואם את שלב התיקון של כל חג. מצוות שתי הלחם בחג השבועות מתמקדת בהקרבת הצומח לה', ולא בלקיחת האדם את הצומח. זאת כתיקון להכחשת הנחש והאדם את העובדה שה' הוא מקור הצומח. לעומת זאת, מצוות ארבעת המינים בחג הסוכות היא "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם", וזהו ביטוי לכך שה' נתן לאדם את הצומח בגן עדן.³⁸

2. הישיבה הקבועה בארץ ישראל, גן עדן והסוכה

ביטול קללת החטא משלים אפוא את תהליך תיקון החטא, ובמקביל האדם מבסס את אחיזתו בארץ ישראל. בעוד שבחג השבועות הוגדר הקשר בין האדם לארץ כ"ביאה",

הגבוהים שבשפלת החוף; ההדס גדל בהרים הגשומים וליד מים; והערבה גדלה ליד מעיינות ונהרות". לעומתו כתב הרב אוריאל עייטס (ונהר יוצא מעדן לסוכות, עמ' 301-304) שבארבעת המינים מופיעים כל המרכיבים העיקריים של הצמח: פרי (אתרוג), ענפים (הדס), גזע (לולב) וקישורו של העץ למים (ערבה). וראו עוד בספרו של הרב יעקב גגן 'מים, בריאה והתגלות' (עתניאל תשס"ח), עמוד 205.

37 ההשוואה בין העולם המתבטא במצוות ארבעת המינים לבין העולם שהתקלל בעקבות החטא מגלה תובנה מרתקת. בעקבות החטא, עבודת האדם מכוונת להישרדות קיומית "בַּיָּעַת אֶפְיָךְ תֹּאכַל לָחֶם". עולם הצומח אינו מהווה תכלית כשלעצמו, אלא הוא כלי לקיומו של האדם. לעומת זאת, במצוות ארבעת המינים הצומח אינו מהווה אמצעי להישרדות אלא הוא מבטא את היופי וההדר הקיימים בעולם, כתכלית כשלעצמה. זהו ההבדל בין החיים מחוץ לגן עדן לבין חיי גן עדן.

38 רובד נוסף של מצוות ארבעת המינים עולה מהדעה בדברי חז"ל שפרי עץ הדעת היה אתרוג, ואכמ"ל. ראו על כך בהרחבה בדברי הרב אוריאל עייטס בספרו 'ונהר יוצא מעדן' לסוכות, עמ' 307-331. וראו גם בדברי רבנו בחיי בפרשת אמור: "ושיטלו בו מצות הלולב לכפר בו על קלקולו של אבינו הראשון... כי לפי שקצץ אבינו הראשון וחטא באתרוג לבדו אין אנו מביאים האתרוג לבדו אלא נביאהו עם שאר פרי החג לייחדו עם כולן וכולן עמו, ובזה אנו מתקנים את אשר עוותנו ומרציין בו המקום". ובסידור יעב"ץ כתב: "אתרוג במלכות והוא מלשון תרגום לא תירוג דמרג למיכל, כי פרי עץ הוא בסוד עץ הדעת שבו חטא אדם הראשון שקצץ בנטיעות לפיכך צריך לחברה בלולב עץ החיים".

והאדם עוסק בקציר התבואה, הרי שחג הסוכות הוא חג האסיף, ובו האדם זוכה לשפע פירותיה של הארץ. גידול הפירות דורש זמן משמעותי יותר, והוא מבטא אחיזה קבועה בארץ ולא רק ביאה ראשונית אליה.

זאת ועוד, גם הישיבה בסוכה מבטאת את הישיבה הקבועה בגן עדן, ואת השיבה למדרגה שקדמה לחטא. הקב"ה שם את האדם בעדן, ובסוכות נאמר "בַּסֹּכֹת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים... לְמַעַן יִדְעוּ דַרְתֵּיכֶם כִּי בַּסֹּכֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם" (ויקרא כג, מג). השוואה זו מרמזת לכך שהסוכה היא בחינת גן עדן, ודבר זה אכן מבואר במקומות רבים.³⁹ כך לדוגמה למדו חז"ל את הלכות הסוכה מפרשיית גן עדן:

מנא הני מילי [שדבר שהוא מקבל טומאה או אין גידולו מן הארץ פסול לסוכה - י"כ]? אמר ריש לקיש: אמר קרא ואד יעלה מן הארץ... מה אד שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ, אף סוכה דבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ. (סוכה יא, ב)

וכך כתב בעניין השפת אמת:

ימי הסוכות נקרא זמן שמחתנו כי ה' יתברך זיכה אותנו לישוב בצילו, והיא מעין בחינת הגן עדן דכתיב וישם שם וכו' את האדם. ועיקר הבריאה היה להיות דירת האדם שם, ושם היה השמחה כמו שאומרים כשמחך יצרך בגן עדן. והגם שכתוב ויגרש את האדם, אף על פי כן יש זמנים שמתנוצץ קצת הארה מבחינת הגן עדן. וה' יתברך הכניסנו לדירה זו שחל עליה שם שמים כדאיתא בגמרא שהשמחה במעונו, לכן דירה זו מביאה השמחה...

(שפת אמת תרמ"ג ד"ה 'ימי הסוכות')⁴⁰

הרב יעקב גגן עמד על כך שגם מצוות ניסוך המים רומזת בבירור למערכת נביעת המים בגן עדן, וזהו ביטוי נוסף לקשר בין חג הסוכות לבין החזרה לגן עדן.⁴¹ המים הנשאבים מהשילוח הם מי תהום ביסודם, ומקבילים בכך לתיאור "וְאָד יַעֲלֶה מִן הָאָרֶץ". ניסוך המים על המזבח מקביל להמשך תיאור האד בגן עדן "וְהִשְׁקָה אֶת כָּל פְּנֵי הָאֲדָמָה", שהרי המזבח הוא מזבח אדמה ומייצג את אדמת הארץ כולה (ככל ענייני בית המקדש

39 לדוגמה ראו בספרו של הרב יגאל אריאל "ארפא משובתם" עמוד 49, ובהרחבה רבה בספרו של הרב יעקב גגן 'מים, בריאה והתגלות' לאורך חלק גדול מהספר, ובפרט בעמודים 53-57, 167-195.

40 וראו גם דבריו בסוכות תרל"ז.

41 ראה בספרו 'מים, בריאה והתגלות' עמודים 184-186, ושם מקורות בדברי חז"ל ועוד.

המייצגים את העולם כולו, ראו לדוגמה בפירושו של המלבי"ם לתחילת פרשת תרומה). זאת ועוד, מדברי חז"ל עולה שהמזבח עומד במקום בו ירד הגשם לראשונה, שהרי האדם נברא לחלק מהדעות במקום המזבח, ומאדמתו של מקום זה עלה האד. לסיכום, נמצא שבמקום האד הקדמון שהרטיב את האדמה, מנסכים בחג הסוכות מי תהום על מזבח האדמה, וכל זאת בחג הסוכות בו נידונים על הגשמים.⁴²

3. מראש השנה ועד סוכות

מדברים אלו עולה תובנה מרתקת בדבר היחס בין ראש השנה ויום הכיפורים, לבין חג הסוכות. כפי שראינו למעלה, בראש השנה וביום הכיפורים נכתב ונחתם מקומו של האדם בספר החיים, הוא גן עדן. בפרק זה אנו רואים שהסוכה עצמה היא מרחב של גן עדן. משמעות צירוף שני עניינים אלו היא שהכתיבה והחתימה בספר החיים והישיבה בסוכה אינם שני עניינים נפרדים - הישיבה בסוכה היא הביטוי של הכתיבה בספר החיים בימים הנוראים.

לסיכום, חג הסוכות מהווה ביטוי לחיי גן עדן שקדמו לחטא. יש בו שמחה במקום עצב, אסיף של פירות מעשה ידי האדם במקום קוץ ודרדר, ישיבה בגן עדן - הסוכה, ועוד. החזרה לגן עדן היא תוצאה ישירה של הכתיבה והחתימה בספר החיים בראש השנה וביום הכיפורים, שהרי ספר החיים הוא הוא גן עדן.

ה. שמיני עצרת: מפגש עם העתיד ואכילה מעץ החיים

בפרקים הקודמים התבאר שבמערכת המועדים תוקן חטא אדם הראשון, והאדם שב בהם בהדרגה לגן עדן. התיקון מגיע לשיאו במצוות הסוכה, בה שב האדם למדרגתו בגן עדן שקדמה לחטא. כיון שחטא האדם כבר תוקן, לאיזו מדרגה נותר להגיע בשמיני עצרת? כדי להשיב על כך נתבונן תחילה בסיום סיפור גן עדן:

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ לְדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מִעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וְחַי לְעֹלָם: וַיִּשְׁלַחֵהוּ ה' אֱלֹהִים מִגֶּן עֵדֶן לְעַבְדֵי אֶת

42 א. ההקבלה בין הישיבה בסוכה לבין הישיבה בגן עדן מתבטאת גם במצוות האכילה, הנעשית בשני המקומות הללו. בגן עדן האדם הצטווה לאכול מכל עץ הגן, והאכילה מהווה ביטוי מרכזי של הישיבה בסוכה, ולמעשה רק אכילת קבע ושינה נאסרו מחוץ לסוכה, שכן עשיית פעולות אלו מחוץ לסוכה נוגדת את החשבת הסוכה כבית האדם. ב. העובדה שמרחב הסוכה מפגיש את האדם עם חיי גן עדן, לאחר תהליך התיקון הארוך במועדים הקודמים, עשויה גם להיות בסיס למנהג החסידות לא לצאת מהסוכה אף לא לרגע אחד, שכן היציאה מהסוכה הריהי כיציאה מגן עדן בחזרה לחיים שמחוצה לו.

הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לָקַח מִשָּׁם: וַיִּגְרַשׁ אֶת הָאָדָם וַיִּשְׁלַח מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת הַכְּרֻבִים וְאֶת
 לֵהט הַחֶרֶב הַמְתֵּהֲפֹכֶת לְשָׂמֹר אֶת דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים.

(בראשית ג, כב-כד)

הנושא הגלוי של פסוקים אלו הוא גירוש האדם מהגן והצבת הכרובים ולהט החרב המתהפכת, שתכליתם למנוע מהאדם את עץ החיים. אולם, אילו דרכו של האדם לעץ נחסמה - מדוע בכלל ה' השאיר בעולם את העץ ואת הדרך המובילה אליו?

בפסוקים אלו רמוזה מדרגת החיים העתידיה של האדם, אליה לא זכה מעולם - מדרגת האכילה מעץ החיים. וכן אמרו חכמים שעץ החיים הוא התורה, ושמירת הדרך אליו לא נועדה לחסום את הגישה לעץ, אלא להביא לכך שרק מי שיהיה ראוי לעץ החיים אכן יהנה מפירותיו.⁴³ מבחינה זו, השילוח מגן עדן רומז לחיי שליחות להם נועד האדם, שתכליתם להביא את האנושות בעתיד למדרגת עץ החיים.⁴⁴

נתבונן כעת בענייניו של שמיני עצרת, ותחילה נעסוק בציון הזמן 'ביום השמיני'. במקומות רבים בדברי חכמים מבואר שהמספר שמונה מבטא את המדרגה העתידיה של העולם, זאת לעומת העולם המוכר לנו שנברא בשבעה ימים.

על מאפיין העתיד של שמיני עצרת נוכל ללמוד גם מהמקום הנוסף בו עוסקת התורה ביום השמיני, בתיאור היום השמיני והאחרון של חנוכת המשכן. יום זה מבטא את ההגעה לתכלית הבריאה, עולם שבו ה' נוכח בעולם, ויש בו מפגש ישיר בין ה' לאדם. בכך מחזיר המשכן את האדם למדרגה לה היה ראוי האדם בגן עדן אילו לא חטא, כדברי חז"ל "באתי לגני אחותי כלה - אימתי? כשהוקם המשכן".⁴⁵ ניתן לומר ששני הימים

43 ראו לדוגמה בתרגום ירושלמי על התורה ג, כד "ארום (הרי) אילן דחייא הוא אורייתא, כל דנטר לה בעלמא הדין הוי חי וקיים באילנא דחיי". וכן בתנא דבי אליהו רבה א "אין עץ החיים אלא תורה שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה", וכן בויקרא רבה לה, ו "תני בשם ר' אלעזר... ויגרש את האדם לשמור את דרך עץ החיים, את דרך זו דרך ארץ, ואחר כך עץ החיים זו תורה".

44 כך עולה בין השאר מדברי השפת אמת בראשית תרמ"ד "פירוש וישלחהו הוא שליחות גם כן, שהקב"ה שלח את האדם לתקן את העולמות השפלים".

45 מדרש תנחומא לפרשת פקודי: "אמר רבי שמואל בר נחמן בשעה שברא הקב"ה את העולם נתאוהו שיהא לו דירה בתחתונים כמו שיש בעליונים. ברא את האדם וציווה אותו ואמר לו מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו ועבר על ציוויו. אמר לו הקב"ה, כך הייתי מתאוהו שיהא לי דירה בתחתונים כמו שיש לי בעליונים ודבר אחד ציוויתי אותך ולא שמרת אותו, מיד סילק הקב"ה שכניתו לרקיע הראשון... וכתוב באתי לגני אחותי כלה, אימתי, כשהוקם המשכן". הקשר בין בית המקדש לגן עדן רמוז כבר בנבואת יחזקאל פרק מ"ו, ומפורש בפרקי דרבי אליעזר פרק יא שם מבואר שמקום יצירת האדם היה במקדש. ביטוי נוסף לכך הוא

הקרויים בתורה היום השמיני משלימים זה את זה: היום השמיני שבחנכות המשכן הוא שיבה למדרגה העתידית של גן עדן בממד המקום, ואילו היום השמיני של המועדים הוא שיבה למדרגה העתידית של גן עדן בממד הזמן.

אם כן, בדומה לפסוקי הסיום של פרשת גן עדן הרומזים למדרגת החיים העתידית של האדם, כך גם עניינו של יום שמיני עצרת הוא מדרגת העתיד. כעת מתבאר גם מקומו של שמיני עצרת לאחר חג הסוכות. בעקבות תיקון החטא לשלבו שהתרחש מפסח ועד יום הכיפורים, שב האדם בחג הסוכות לגן עדן, למקום בו כבר היה לפני החטא; בשלב הבא מתקדם האדם בשמיני עצרת אל מדרגת החיים העתידית של גן עדן, בה טרם היה מעולם.⁴⁶

וכן מבואר בדברי התיקוני זוהר, שבשמיני עצרת מושקה האילן אשר נטוע בגן:

שמיני עצרת חג בפני עצמו, ביה נביעו דאורייתא לאשקאה אילנא דאיהו נטוע בגן, ושרשוי וענפוי איהו כגוונא דחוג הארץ דכל חגין מתחגגין בה.
תרגום: שמיני עצרת חג בפני עצמו, בו נביעת התורה להשקות את האילן שהוא נטוע בגן, ושרשוי וענפוי הוא כמו חוג הארץ, שכל החגים נחגגים בו.
(תיקוני זוהר תיקונא תליסר)

בפשטות, "האילן אשר נטוע בגן" הוא עץ החיים. זהו אם כן ביטוי נוסף למדרגת העתיד של יום שמיני עצרת.

1. השבת ועצרת

בשונה מכל המועדים האחרים, בשמיני עצרת אין מצווה ייחודית. בהסבר לכך כתבו חכמים רבים כי היחס בין שמיני עצרת לבין כל החגים הוא כיחס השורש לענפים, כך ששמיני עצרת מכיל בתוכו את האורות הפרטיים של המועדים השונים. עניין זה מתבאר גם בדברי התיקוני זוהר שהובאו בסוף הסעיף הקודם, והרחיב בכך רבי צדוק הכהן מלובלין:

דהנה כל המועדים שפע קדושתם על ידי פעולת איזה מצוה, כענין אכילת מצה ותקיעת שופר וישיבת סוכה... אמנם ביום שמיני עצרת אין בו שום מצוה בפועל,

בעובדה שתפקיד האדם בגן היה "לעובדה ולשומרה", וההקשר היחיד בתורה בו מופיע ביטוי זה הוא תפקיד הכהנים והלוויים (למשל במדבר ג, ז-ח). וראו עוד בהרחבה במאמרו של ר' יהודה קיל "המשכן, המקדש והגן בעדן" (דעת מקרא לבראשית כרך א', עמ' 115-119).

לאור ההבנה שיום שמיני עצרת מבטא את מדרגת העתיד, ניתן להבין מדוע התורה אינה כותבת כמעט דבר ביחס ליום זה. במדרגה זו האדם עדיין לא חי מעולם, ולכן אין מקום להרחיב בה, בבחינת "עין לא ראתה א-להים זולתך".

ועם כל זה נקלט הקדושה בנפשות ישראל מלעילא בלי שום פעולה מצד האדם. והוא כענין קדושת שבת שנאמר בה אני ה' מקדשכם... וזהו גם כן רמזו התיקונים דאיהו חג דכל חגינ מתחגגין ביה, כי שמיני הוא כללות כל המועדים שהמה במספר שבעה והמה גם כן על השפעת ז' מדות הקדושים כל אחד בזמנו.

(פרי צדיק, חג הסוכות, אות מ)⁴⁷

בדבריו אלו מדמה ר' צדוק את שמיני עצרת ליום השבת: כשם ששמיני עצרת הוא שורש למועדים, כך השבת היא שורש לכל ימי השבוע. ואכן יום שמיני עצרת הוא המועד היחיד הקרוי בתורה על שם העצירה "עֲצַרְתָּ הָוָא" (ויקרא כג, לד),⁴⁸ ולא נמסר ביחס אליו תוכן נוסף. בכך דומה יום זה ליום השבת, שגם בו לא מוזכרת כל עשייה חיובית, אלא רק שביתה ממלאכה - ועל שם שביתה זו נקרא היום. הקשר בין שמיני עצרת ליום השבת מתבאר גם מדברי חכמים שביום השבת לא מניחים תפילין כי היא עצמה נקראת 'אות', ובמקביל לכך כתבו ראשונים שביום שמיני עצרת אין נוטלים 'פרי עץ הדר' כי "הוא עצמו הדר".⁴⁹ קשר זה מפורש גם במקורות נוספים.⁵⁰

למעשה, הקשר בין השבת לשמיני עצרת מהווה חוליה אחת בתוך מערכת קשרים מבוססת, בין שבעת ימי מקראי הקודש לבין שבעת ימי השבוע, לפי סדרם. היום הראשון של פסח מקביל ליום הראשון של הבריאה, היום השביעי של פסח מקביל ליום

47 ועיין שם גם באותיות הבאות. וכדבריו כתב גם החת"ס בדרשות (ח"א דף מ"ז) בשם הרמ"ע מפאנו.

48 לכל אחד מהמועדים האחרים שם ייחודי ומוגדר, וגם כאשר מוזכר בהם השם "שבתון" הריהו רק מצטרף אל התוכן העיקרי של המועד. כמו כן, גם על שביעי של פסח נאמר בתורה 'עצרת', אך העצרת אינו שמו של החג אלא תוכן המתלווה אליו, כפי שמדויק בלשון התורה "וביום השביעי עֲצַרְתָּ לָהּ אֶלְהֵיָהּ" (דברים טז, ח); למשמעות הביטוי 'עצרת' בשביעי של פסח נראה שהוא בחינת השבת של שבעת ימי הפסח, ואכמ"ל).

49 ראו ברמב"ן ויקרא כג, מ, וכן בחינוך מצוה שכד: "אם תשאל, שמיני עצרת שיש בו שמחה גדולה לישראל למה לא היה ניטל בו? התשובה, כי יום שמיני עצרת כולו לשם, וכמו שאמרו זכרונם לברכה, משל למלך שעשה סעודה וכו' כדאיתא במדרש, ולבסוף אמר להם עכבו עמי יום אחד שקשה עלי פרידתכם, ולפיכך נקרא עצרת, ואם כן אין צריך זכרון אחר".

50 כך כתב הרמב"ן בביאורו לשם 'עצרת', לאחר שהביא את פירושו של רש"י: "ועל דרך האמת, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, ויום השביעי הוא שבת ואין לו בן זוג, וכנסת ישראל היא בת זוגו, שנאמר ואת הארץ, והנה היא שמינית. עצרת היא, כי שם נעצר הכל". וכן מובא בדברי רבינו בחיי בספרו כד הקמח (ערך עצרת) עם תוספת הסבר: "ומזה תמצא סוד הכתוב האומר עצרת היא פירושו עצרת של היא, כלומר של שבת הנקראת היא, שנאמר ביני ובין בני ישראל אות היא כי היא אצולה מן השבת הגדול".

השני, וכן הלאה. תמונת קשרים זו תתואר בקצרה בנספח למאמר, ויש בה לשפוך אור נוסף על הקשר בין שמיני עצרת לשבת.

והנה, בדברי חכמים למדנו שאילו לא חטא האדם הוא היה זוכה להיכנס ליום השבת בהיותו בגן עדן, ובכך להתעלות למדרגה גבוהה עוד יותר ממדרגתו שקדמה לחטא.⁵¹ עניין זה מתקשר למדרגת השבת של שמיני עצרת, והדברים מהווים ביטוי נוסף למדרגת העתיד של יום שמיני עצרת.

לסיכום, יום שמיני עצרת חותם את תהליך השיבה לגן עדן. לאחר שהאדם שוחרר בפסח משעבוד הנחש, תיקן את שלבי חטאו בשבועות, בראש השנה וביום הכיפורים, ושב בסוכות למדרגתו בגן עדן שקדמה לחטא, בשמיני עצרת האדם טועם מהמדרגה העתידית שהיה מיועד אליה אילו חטא, והרמוזה בסיום פרשת גן עדן. כמו כן, אילו האדם לא היה חוטא הוא היה נכנס למדרגת יום השבת של גן עדן, כשם שיום שמיני עצרת הוא בחינת יום השבת של כל המועדים.

לפני חתימה, נסכם בטבלה את ההקבלה בין שני הסיפורים - סיפור חטא אדם הראשון וסיפור המועדים:

השלב בחטא	תיקונו במערכת המועדים	שלב החזרה לא"י (גן עדן)
חג המצות		
תלות (שעבוד) בנחש, אשר פועל בערמה, אינו יודע את ה' ומונע מהאדם לעבוד את ה'	שחרור מהשעבוד למצרים (שכוחם כוח הנחש), אשר פועלים בהתחכמות, אינם יודעים את ה' ומבקשים למנוע מישראל לעבוד את ה'	גירוש ושילוח ממצרים במגמה לבוא לארץ
חג השבועות		
התייחסות לצומח כמובן מאליו, התעלמות מכך שה' ברא אותו	שתי הלחם, המבטאים את ההכרה בכך שה' ברא את הצומח	קציר: ביאה (ראשונה) לארץ

51 ראו על כך בהרחבה בדברי הלשם, ספר הדעה, ובדברי הרמח"ל בדעת תבונות, אות מ. מדרגה זו כוללת גם את האכילה מעץ הדעת, הפעם בהיתר - ראו מקורות לכך מדברי חז"ל, בשער הכוונות דרוש א מדרושי ראש השנה.

יום הזיכרון (ראש השנה)		
בספר כתיבה החיים (הוא גן עדן - א"י)	תרועה: שיבת האמון והמלכת ה'	שבירת אמון האדם בה'
	זיכרון אלוקי, שעניינו השפעת חיים על רקע אפשרות למוות.	התייחסות לחיים כמובנים מאליהם, והטלת ספק בכך שה' הוא מקור החיים.
יום הכיפורים		
בספר חתימה החיים (הוא גן עדן - א"י)	עינוי הנפש (שמביא לכפרה על החטא)	התעוררות התאוה וכוחות הנפש (שהביאו לחטא)
	איסור אכילה	החטא בפועל - אכילה
	וידוי - לקיחת אחריות על החטא	התכחשות לאחריות לחטא
	כפרה - כיסוי החטא	הלבשת האדם - כיסוי הגוף שהביא לחטא
	לבישת כתונת בד וחגורות	לבישת כתונת עור וחגורות
חג הסוכות		
אסיף: ישיבה קבועה בארץ - שיבה למדרגת האדם לפני החטא	שמחה כי יברכך... בכל מעשה ידיך אסיף הפירות ונטילת ארבעת המינים שמחת האדם במעשה ידיו	עצב (בעצב... בעיצבון) ארורה האדמה... בעיצבון תאכלנה כל ימי חיך אכילת קוץ ודרדר עמל לריק
	הושבת ה' את האדם בסוכה, שעשויה מהצומח; ניסוך מי תהום למזבח האדמה	גירוש מגן עדן - מקום מים וצומח; מקום אד שעולה מהארץ ומשקה את פני האדמה
שמיני עצרת		
העפלה למדרגת עץ החיים	שמיני - חיי העתיד עצרת - השבת של כלל המועדים	שלילת חיי העתיד - אכילה מעץ החיים ושבת בגן עדן

ט. חתימה

את המאמר פתחנו במספר שאלות - האם לאחר תיאור חטא האדם, חוזרת התורה לעסוק בגן? האם יש דרך לשוב אליו? לאור הדברים האמורים במאמר זה, ניתן לומר שכל המשכה של התורה, לאחר סיפור החטא, עוסק בתיאור נתיב השיבה לגן. זהו סיפורו של עם ישראל, אשר מחזיר את האדם למקום גן עדן-ארץ ישראל, וזאת דרך תיקון החטא לשלביו לאורך המועדים. עם ישראל, ארץ ישראל והמועדים תואמים את שלשת ממדי הבריאה - נפש, מקום וזמן, והם גם הממדים המרכזיים בפרשת גן עדן: האדם, הגן ותנועת החיים.⁵²

תהליך תיקון החטא והשיבה לגן הוא מדורג, ובו עבר עם ישראל מסע ארוך. המסע מתחיל בחג הפסח, בו שוחררנו משעבוד מצרים - הנחש לעבר ארץ ישראל - מקומו של הגן, והוא נמשך עד יום שמיני עצרת, בו אנו נוגעים במדרגת החיים העתידיה אליה היה האדם מיועד אילולי חטא.

52 מכנה משותף בולט לשלשת הממדים הוא הקודש: ביחס לבית המקדש ובמקראי הקודש טבוע הקודש בשמם, ועם ישראל קרוי בתורה 'עם קָדוֹשׁ' (לדוגמה, דברים ז, ו). נמצא שעניינו של ממד הקודש הוא להוות את החיבור בין החיים בעולם הזה לבין חיי גן עדן, ובכך להשפיע שפע של חיי עדן לעולם.

נספח: שבעת מקראי הקודש המכוונים לשבעת ימי השבוע

התורה פותחת בשני תיאורים של בריאת העולם, ובמאמר זה תואר כיצד מהווה פרשת המועדים המשך לתיאור הבריאה השני בתורה. תמונה זו משלימה תמונה נוספת, אשר תיארו בהרחבה במקום אחר,⁵³ וכוללת את האופן בו מהווה פרשת המועדים המשך לתיאור הבריאה הראשון בתורה. כדי לראות כאן את התמונה השלמה, נזכיר בקצרה את עיקרי הקשר בין מקראי הקודש לתיאור הבריאה הראשון, ללא ביסוס מעמיק של הדברים וללא הדיון אודותם.

בפרשת המועדות שבפרשת אמור פותחת התורה בתיאור שבעת ימי השבוע, ולאחר מכן היא עוסקת במקראי הקודש. והנה, בדומה למספרם של ימי השבוע, גם מספר הימים שקרויים 'מקרא קודש' הוא שבעה: ראשון ושביעי של פסח, שבועות, ראש השנה, יום הכיפורים, סוכות ושמיני עצרת.⁵⁴ עיון שיטתי ויסודי בכל אחד מהביטויים והעניינים המרכיבים את פרשת הבריאה,⁵⁵ מגלה קשר ברור בין כל אחד מימות השבוע לבין כל אחד ממקראי הקודש, וזאת לפי סדר הימים ולפי סדר המועדים.

ביום הראשון הבדיל ה' בין האור לחושך: "וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ". בהמשך התורה מתוארת הבדלה שהבדיל ה' בעוד שני נושאים, שאחד מהן הוא בין ישראל לעמים: "אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הִבְדַּלְתִּי אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים".⁵⁶ המועד אליו קשורה

53 חוברת 'חגים מבראשית', בית אל התשס"ט, הוצאה פרטית.

54 ביחס לחול המועד, מן הפסוקים בפרשת אמור נראה שאין הוא בכלל מקרא קודש: לגבי חג הפסח נאמר "בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא קֹדֶשׁ... וְהִקְרַבְתֶּם אֶשָׁה לָהּ שִׁבְעַת יָמִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא קֹדֶשׁ", ובדומה לכך בתיאור חג הסוכות שם. אולם בדברי חז"ל בכמה מקומות עולה שגם חול המועד הוא מקרא קודש (ראה לדוגמה במכילתא פרשה ט' ובמסכת חגיגה יח, א). עיון רחב במקורות חורג מגבולות מאמר זה, וכאן נציין רק את המסקנה לפיה חול המועד אינו מקרא קודש מצד עצמו, אלא מצד היותו חלק מהמועד כולו. וכך אכן מפורש בספר הזוהר (מובא בבית יוסף סי' לא), שאין לחול המועד מעצמו כלום, אלא מאורו של יום טוב.

55 לצורך בדיקת הקשר בין הימים למועדים, נאספו בשלב הראשון כל הרכיבים - המילים (כדוגמת 'דשא'), הצירופים (כדוגמת 'פרי עץ') והעניינים (כדוגמת 'נתינת הצומח לאדם') - הכלולים בפרשת הבריאה, למעט רכיבים החוזרים על עצמם תדיר בימי הבריאה ואינם מייחדים יום מסוים. לאחר מכן, נערכה בדיקה ביחס לכל אחד מהרכיבים הללו האם הוא מאפיין (לשונית או עניינית) לפחות אחד מהמועדים, כפי שמועד זה מתואר בהמשך התורה. הבדלת ישראל היא גם עניין הבדלת האדם המורד בה' לכלל ישראל: "וַהֲבַדִּילוּ ה' לְרַעַה מִכָּל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל כָּל אֲלוֹת הַגֵּרִית הַקְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה" (דברים כט, כ). ההבדלה הנוספת היא בין שבט לוי לשאר ישראל: "הִמְעַט מִכֶּם פִּי הַבְּדִיל אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶתְכֶם מֵעַד יִשְׂרָאֵל" (במדבר טז, ט).

ההבדלה בין ישראל לעמים הוא היום הראשון של פסח, שבו משתקפת ההבדלה הן ביציאתם הפיזית של ישראל ממצרים והן ביחסו המנוגד של ה' למצרים ולישראל, המודגש בתורה כמה פעמים.

מלאכת היום השני כללה הבדלה בין מים למים: "וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרְקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מַעַל לָרְקִיעַ", וכן היראות של יבשה שהייתה מכוסה לפני כן במים: "קָוּוּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מְקוֹם אֶחָד וַתֵּרָאֵה הַיַּבֶּשֶׁה"⁵⁷. כל אחת מפעולות אלו מופיעה בהמשך התורה בעוד שני עניינים, ואחד מהם הוא קריעת ים סוף, שהייתה בשביעי של פסח. קשר זה מעוגן גם במילה 'יַבֶּשֶׁה', המופיעה בתורה שבע פעמים, ושש מתוכן מצויים בהקשר ליום השלישי או לקריעת ים סוף.

התורה מתייחסת ל'ארץ' בימים השלישי והשישי "תַּדְשָׂא הָאָרֶץ", "תּוֹצֵא הָאָרֶץ". בדומה לכך, המועדים אותם קושרת התורה ל'ארץ' הם המועדים השלישי והשישי, שבועות וסוכות: "פִּי תִבְאוּ אֶל הָאָרֶץ", "בְּאֶסְפְּכֶם אֶת תְּבוּאֹת הָאָרֶץ". והנה, ניתן לראות כי המועד השלישי מקביל ליום השלישי, ואילו המועד השישי מקביל ליום השישי. ביום השלישי ברא ה' את הצומח, ואילו בחג השבועות אנו מביאים לה' את קרבן הצומח; ביום השישי נתן ה' לאדם את עולם הצומח, ובחג הסוכות אנו מצווים לקחת לנו את ארבעת מיני הצומח.

היום הרביעי שבו נבראו המאורות מקביל למקרא הקודש הרביעי, ראש השנה, שחל בראש חודש - מועד התחדשות ראיית הלבנה. המאורות קובעים את סדרי הזמנים, ופעולת הזיכרון עצמה, שעל שמה נקרא החג "זְכוֹרֹן תְּרוּעָה", הינה פעולה השייכת לממד הזמן.

ביום החמישי נבראה "נֶפֶשׁ חַיָּה", והמילה המרכזית והמנוחה בפסוקי יום הכיפורים היא הנפש: היא מוזכרת בהם חמש פעמים, בהקשרים מגוונים, והיא לא מוזכרת בפרשת המועדות ביחס לשום מועד אחר.

ביום השישי נתן ה' לאדם את עולם הצומח, ונתינה זו מתממשת בחג הסוכות, בו אנו מצווים לקחת את ארבעת מיני הצומח, ולשמוח בהם לפני ה' שנתנם. למעשה הצירוף 'פרי עץ' מופיע בתורה שלש פעמים בלבד, שפעמיים מתוכן הן ביחס ליום השישי וחג הסוכות. כמו כן, יום השישי בו נאמר "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וַהֲנֵה טוֹב מְאֹד" דומה לחג הסוכות המאופיין בכך שבו אוסף האדם את מעשה ידיו "בְּאֶסְפְּךָ אֶת מַעֲשֵׂיךָ

57 פסוק זה נאמר בתיאור היום השלישי, אולם לפי החלוקה הנובעת מההיגד "וירא אלהים כי טוב" הוא מופיע במסגרת השלב השני של הבריאה, וכפי שציין רש"י הוא שייך ל'מלאכת היום השני'. ואכמ"ל.

מִן הַשָּׁדָה" (שמות כב, טז), ובו נאמר "כִּי יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ וְהָיִיתָ אֶף שְׂמֵחַ". בשני הפסוקים אודות היום השישי וחג הסוכות מתואר מצב של שלמות העשייה שאותו ה' רואה או מברך, ובעקבות הראייה/הברכה מתואר מצב חיובי.

היום השביעי שבו שבת ה' מכל מלאכתו, ולא הייתה בו כל עשייה חיובית מלבד שביתה זו, מקביל למקרא הקודש השביעי, שמיני עצרת, שהוא היחיד הקרוי על שם העצירה, ומלבד עצירה זו לא מוזכר ביחס אליו תוכן חיובי נוסף. למעשה במאפיין זה של שמיני עצרת עסקנו גם בתיאור תהליך השיבה לגן עדן המתרחש במועדים.